Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, *ISSN 2224-9257*
Filologiya məsələləri № 2, 2025
Səh. 295-299

https://doi.org/10.62837/2025.2.295

AMİL KAMİL OĞLU ƏZİMLİ
Bakı Avrasiya Universiteti, magistr
amilezimi@gmail.com

XX ƏSR MAARİFÇİLƏRİ QADIN HÜQUQSUZLUĞU HAQQINDA (SABİR VƏ MÖCÜZÜN YARADICILIĞI ƏSASINDA)

XX əsr Azərbaycan maarifçiləri qadın hüquqsuzluğu mövzusuna çox diqqət yetirmiş və bu sahədə əhəmiyyətli fikirlər irəli sürmüşlər. Onlar qadınların hüquqlarının bərpasını, təhsil almasını və cəmiyyətdə bərabər mövqeyə gəlməsini vacib hesab edirdilər. Azərbaycan qadınının taleyindən narahat olan ziyalılar yaradıcılıqları boyunca bu problemin həlli istiqamətində daim bu məsələni gündəmə gətirmişlər. Bu barədə Lalə Ömərova yazır: "Qadın azadlığı uğrunda mübarizə Azərbaycan realist ədəbiyyatının çox görkəmli xidməti vardır. M.F.Axundov öz komediyalarında o zamankı cəhalətə baxmayaraq Azərbaycan qadınının sədaqətli ,əməksevər və cəsarətli olduğunu təsvir etmişdir. XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq qadın azadlığı Azərbaycan demokratik və realist ədəbiyyatının diqqət mərkəzində duran məsələlər sırasında idi. C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev kimi sənətkarlar mətbuatda qadın hüququ – "təsəttür–nisvan" məsələləri ətrafında keçən mübahisələrdə fəal iştirak edir, qadınların hüququnu müdafiəyə çalışırdılar. Sabir və C.Məmmədquluzadə qadın azadlığı məsələsini günün ən aktual məsələsi kimi, bilavasitə inqilabın azadlıq işi ilə bir sırada müdafiə edirdilər". [1, s.42].

1. M.Ə.Sabir və M.Möcüz satiralarında qadın hüquqsuzluğunun tənqidi

Qadın hüquqlarının müdafiəsində Azərbaycan satirik ədəbiyyatı nümayəndələrinin özünəməxsus yeri var. Sabir və Möcüz bu sənətkarlarımızdandır. Onlar qadınları mübarizə meydanına atılmağa, zəncirləri qırıb cahil qalmamağa çağırırdılar. Öz millətinin qadınlarının ağır durumunu görüb təəssüf hissi keçirən Möcüz bu faciəvi vəziyyətdən yeganə çıxış yolunu elmdə, maarifdə görür:

Demə naməhrəmə sözün, bacı,
Oxu, yaz kağızı özün, bacı,
Özgəsi yazsa kağızın, bacı,
Sirrüvü faş edər, qəmin artar. [4, s.62].

Möcüz bəzi şeirlərində insanlara rəğbətlə yanaşaraq onların həyatını və problemlərini anlamağa çalışmışdır. Şair insan ruhunun incəliklərini və cəmiyyətin yaratdığı çətinlikləri özündə əks etdirən şeirlərində, adətən, insanın daxili mübarizələrinə, üzüntülərinə və ümidlərinə xüsusi diqqət yetirir. Onun insanın sosial və emosional vəziyyətinə olan bu baxışı oxucunun özünü və ətrafındakı dünyanı daha dərindən hiss etməsinə kömək edir. Şairin bu yanaşması onun yalnız gözlə görülən problemləri deyil, həm də insanların qəlbindəki acıları və arzuları ön plana

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, *ISSN 2224-9257*
Filologiya məsələləri № 2, 2025
Səh. 295-299

çıxarmasına imkan verir. Əziz Mirəhmədov bunu belə izah edir: "Şair öz məsləhətlərini bir vaiz, bir nəsihətçi kimi deyil, səmimi və müdrik bir ata və qardaş kimi deyir" [3, s.756]. Bu yanaşma Möcüzün şeirindəki təbii üslubu əks etdirir. O, insanları təbliğ etməyə, onlara dərs verməyə çalışmır; əksinə, bir dost, ata və ya qardaş kimi, onların həyat təcrübələrini başa düşərək və onlarla səmimiyyət quraraq məsləhətlər verir. Bu üslub oxucuların özlərini şairə daha yaxın hiss etmələrinə və onun sözlərindən daha çox təsirlənmələrinə imkan yaradır. Möcüzün şeirlərindəki bu müdrik və səmimi yanaşma tərzi onun yalnız şair deyil, həm də insanpərvər bir şəxsiyyət olduğunu göstərir.

M.Möcüz əsərlərinin qəhrəmanı ilə böyük müasiri M.Ə.Sabirin yaratdığı qəhrəmanlar oxşarlıq təşkil edir; kitab və dəftər üzü açmayan qadınların savadsızlıqları onları cəhalətə sürükləyir. Yeni evlənən cahil qızın düşdüyü vəziyyəti Sabir satirik dillə belə ifadə edir:

Nə bilirdik nə zəhirmardı kitab?
Biz olan evdə haçan vardı kitab?
Büsbütün gül kimi insanlarıdıq,
Nə müəllim və nə dərs anlarıdıq.
Dəftərin andıra qalmış sözünü
Eşidib görməmiş idik üzünü. [2, s.212].

Oxuyub-yaza bilməyən, buna görə kitab və dəftərə nifrət edən qızların – gördükləri yalnız inək sağmaq, yun daramaq və paltar tikmək olan bu obrazların dünyagörüşü dövrün acı və qəddar sosial vəziyyətini əks etdirir. Bu obrazlar cəmiyyətin qadınlara verdiyi məhdud imkanları və onların təhsil hüququndan məhrum edilməsini simvollaşdırır. Şair və yazıçılar bu cür obrazlar vasitəsilə qadınların həyatda qarşılaşdıqları çətinlikləri, onların təhsil və inkişaf imkanlarının olmamasını açıq şəkildə tənqid edərək cəmiyyətdə mövcud olan ədalətsizliklərə diqqət çəkirlər. Beləliklə, bu hüquqsuz və hüquqsuzluğunu dərk etməyən obrazlar yalnız müəyyən dövrün sosial reallığını göstərmir, həm də qadınların hüquqlarının pozulmasının, savadsızlığın və təhsilsizliyin yaratdığı faciələri ortaya qoyur. Bu həm də dövrün cəmiyyətinin düşüncə tərzinin və qadınlara münasibətinin bir təzahürüdür.

Dövrün qadın hüquqsuzluğu ilə bağlı böyük problemlərdən biri də qadınların həm istəmədən, həm də erkən yaşda evləndirilmələri idi. Bu günümüzdə də davam edən eyni problem XIX- XX əsrlərdə daha qabarıq nəzərə çarpır.

İsticə ləvaşım var,
Hər gecəyə aşım var,
Demə, dədəm yerdəsən,
Ancaq əlli yaşım var! [2, s.187].

Bu misralarda şair ləvaşın və aşın simvolik mənalarına istinad edərək, həyatın müxtəlif mərhələlərində insanın qarşılaşdığı çətinliklərə və əxlaqi dəyərlərə diqqət çəkir. "İsticə ləvaşım var, Hər gecəyə aşım var" ifadələri həyatın sadə, bəsit

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, ISSN 2224-9257
Filologiya məsələləri № 2, 2025
Səh. 295-299

tərəflərini və maddi ehtiyacları təmsil edir. Bu cür ifadələr, bir tərəfdən, məişət dəyərlərinin və gündəlik həyatda qarşılaşılan çətinliklərin əksidir, digər tərəfdən, şairin yaşadığı sosial mühitin gerçəkliyini ortaya qoyur. "Demə, dədəm yerdəsən, Ancaq əlli yaşım var!" misralarında isə şair, yaşın gətirdiyi "problemlərə" və dövrün verdiyi əxlaqi təzyiqlərə qarşı bir etiraz nümayiş etdirir. Burada, kiçik yaşlı qıza göz dikən kişi utanmadan öz əməllərini müdafiə edir. Bu kimi şeirləri ilə Sabir cəmiyyətdəki standartları, əxlaqsız davranışları və sosial ədalətsizliyi tənqid edir. Şair belə şəxslərin öz əməllərini necə haqlı çıxarmağa çalışdığına və bu cür əxlaqi təhriflərin cəmiyyətdə necə təqdir olunduğuna işarə edir. Bu misralar vasitəsilə dövrün əxlaq problemləri və ictimai ədalətsizliyinə qarşı kəskin bir tənqid mövcuddur. Ümumiyyətlə, Sabirin qadın obrazları – Xanbacılar, Fatma Tükəzbanlar, Fatmanisələr cəmiyyətin qurbanı olan qadınlardır. Öz əməlləri deyil, başqalarının əməlləri ucbatından bədbəxt olan bu qadınlar zülm içində yaşamış, həyatları zillət içərisində keçirmişlər.

2. XX əsr Azərbaycan maarifçiləri qadın hüquqsuzluğu haqqında

Bu dövrün ədiblərinin maarifçilərinin qadın hüquqsuzluğu haqqında qələmə aldıqları əsərlərə nümunə olaraq, C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığının mühüm əsərlərindən biri olan "Danabaş kəndinin əhvalatları" povestini göstərmək olar. Əsərdəki Xudayar bəy obrazı qəddarlıq və tamahkarlığı ilə tamamilə mənfi bir sürət təsvir olunmuşdur. Hüquqları pozulan və iztirab çəkən Zeynəb cəmiyyətdə tək və köməksiz qalır. Qazı tərəfindən fiziki zorakılığa məruz qalır, söyülür, Xudayar bəy tərəfindən var-dövləti mənimsənildikdən sonra küçəyə atılır, amma heç kim ona yardım etməyə cəhd etmir. Əsərdə hüquqları tapdanan digər qadın obrazı Şərəfdir. O, Xudayar bəyin çoxsaylı qadınlarla evlənməsinə dözə bilmir. Etiraz etdikdə isə Xudayar bəy onu saçından tutaraq evin içində sürükləyir. Bu mövzunun paralelini Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin "Toy" hekayəsində də müşahidə etmək mümkündür. Hekayədə ölmüş bacısının əri ilə evlənməyə məcbur edilən qızın taleyi, Zeynəblər və Şərəflərin aqibətini xatırladır, savadsızlıq və cəhalət nəticəsində bədbəxt edilən obrazlar silsiləsində yer alır. Bu hekayə barədə Y.V.Çəmənzəminli tədqiqatçısı Kamran Məmmədov yazır: "Bir çox başqa hekayələrdə olduğu kimi, burada da azyaşlı qızların odlu göz yaşı tökmələrinin səbəbkarları və köhnə adətlərdən biri tənqid olunur. On dörd yaşlı qızın nə təqsiri var ki, mütləq ölən bacısının yerinə ərə getməli və onun yetimlərinə baxmalıdır? Artıq burada məhəbbət və s.-dən söz açmağa dəyməz. Ədib qüvvətli təzadla güclü bədii təsir oyadır. Bir yanda toydur, hamı oynayır, süzür, o biri tərəfdə isə gəlin "zarzar" ağlayır." [5, s.110]. Yusif Vəzir Çəmənzəminli digər həmkarları kimi qızları erkən yaşlarda ər evinə göndərmək əvəzinə, təhsil müəssisələrinə göndərməyin tərəfdarı idi və onlara təhsil almaq imkanı yaratmağı məqsədəuyğun sayırdı. Onun qadın hüquqlarının, xüsusilə də təhsil sahəsindəki bərabərliyin tərəfdarı olması bir sıra əsərlərində açıq ifadəsini tapmışdır.

Maarifçilərin bu fikirləri dövrün sosial problemlərini əks etdirməklə yanaşı, gələcək nəsillərə də ismarış vermişdir. Onların əsərləri cəmiyyətin dəyişməsi, inkişafı və qadınların hüquqlarının tanınmasına mühüm təsir göstərmişdir. Bu baxımdan, XX əsr maarifçilərinin yaradıcılığı yalnız tarixi bir mərhələ deyil, həm də sosial dəyişikliklərə çağırış kimi qiymətləndirilə bilər.

Ədəbiyyat

1) Ömərova L. Mirzə Əli Möcüz. Bakı: Azərnəşr, 1958, 84 s.
2) Sabir M.Ə. Hophopnamə. İki clddə, I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 480 səh.
3) Mirəhmədov Ə. Mirzə Əli Möcüz / Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Üç cilddə, II cild. Bakı: Azərbaycan EA Nəşriyyatı, 1960, 738-762 s.
4) Möcüz M.Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Avrasiya press, 2006, 216 s.
5) Məmmədov K. Yusif Vəzir Çəmənzəminli. Bakı: Azərnəşr. 1987. 272 s.

XX ƏSR MAARİFÇİLƏRİ QADIN HÜQUQSUZLUĞU HAQQINDA (SABİR VƏ MÖCÜZÜN YARADICILIĞI ƏSASINDA)

Xülasə

Bu məqalədə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının maarifçi nümayəndələrinin, xüsusilə Sabir və Möcüzün yaradıcılığında qadın hüquqsuzluğu problemi araşdırılmışdır. Məqalə Sabir və Möcüzün yaradıcılığında qadınların sosial vəziyyətinə, hüquqlarına dair tənqidi görüşlərini müqayisəli şəkildə təqdim edir. Eyni zamanda, ədəbiyyatımızın digər nümayəndələri – Yusif Vəzir Çəmənzəminli və Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərində qadınların hüquqsuzluğu və təhsili ilə bağlı irəli sürdükləri fikirlər təhlil edilərək, bu ədiblərin dövrün maarifçilik hərəkatına verdiyi töhfələr vurğulanır. Nəticə olaraq, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında qadın hüquqsuzluğu məsələsinin işıqlandırılmasının sosial rifaha, ümumi tərəqqiyə və qadınların cəmiyyətdəki yerinin yaxşılaşdırılmasına müsbət təsir etdiyi vurğulanır.

Açar sözlər: M.Ə.Sabir, M.Ə.Möcüz, qadın hüquqsuzluğu, təhsil, satira, erkən evlilik

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЫ XX ВЕКА О НАРУШЕНИИ ПРАВ ЖЕНЩИН (НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСТВА САБИРА И МӨДЖЮЗА)

Резюме

В статье рассматривается проблема нарушения прав женщин в произведениях выдающихся азербайджанских интеллектуалов XX века, в частности, в литературном наследии Сабира и Мөджюза. В работе проводится сравнительный анализ изображения социального положения женщин и их прав в произведениях этих двух поэтов. Также анализируются взгляды на права женщин и их образование, представленные в произведениях Юсифа Везира Чаманзаминоğlu и Джалила Мамедкулузаде, с акцентом на их вклад в интеллектуальное движение того времени. В заключении подчеркивается

положительное влияние повышения осведомленности о правах женщин через литературу на социальные изменения и улучшение положения женщин в обществе.

Ключевые слова: М.Э.Сабир, М.Э.Мөджюз, нарушение прав женщин, образование, сатира, ранний брак

AMİL AZİMLİ

THE INTELLECTUALS OF THE 20TH CENTURY ON WOMEN'S RIGHTS VIOLATIONS (BASED ON THE WORKS OF SABIR AND MÖCÜZ)

Summary

This article examines the issue of women's rights violations in the works of prominent 20th-century Azerbaijani intellectuals, particularly focusing on the literary creations of Sabir and Möcüz. The paper compares and contrasts the portrayals of women's social status and their rights in the works of these two poets. Additionally, the views on women's rights and education presented in the works of Yusif Vazir Chamanzaminli, and Jalil Mammadguluzadeh are analyzed, highlighting their contributions to the intellectual movement of the time. The conclusion underscores the positive impact of raising awareness of women's rights through literature on social change and improving women's status in society.

Keywords: M.Ə. Sabir, M.Ə. Möcüz, women's rights violations, education, satire, early marriage

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Səadət Şıxıyeva